

גיליון 7, פברואר 2020

**אשגר התוכנית לחקר יחסי יהודים-ערבים בישראל במכון למחקרי ביטחון לאומי
בשיתוף מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל-אביב, בחסות קרן
ניובאואר, פילדלפיה.**

2	דבר המערכת.....
3	מאמרים.....
3	החברה הערבית והבחירות לכנסת ה-22.....
9	הציבור הערבי בישראל - השתלבות מול התבדלות: סיכום מושב.....
16	קובץ מידע על החברה הערבית בישראל.....
12	דו"חות ומחקרים.....
12	חינוך.....
13	תעסוקה ויזמות.....
13	מינויים.....

דבר המערכת

קוראות נכבדות, קוראים נכבדים.

אנחנו שמחים להביא בפניכם את הגיליון השביעי של "הדלים – אصداء", אשגר התכנית לחקר יחסי יהודים-ערבים בישראל של המכון למחקרי ביטחון לאומי, בשיתוף מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב.

הגיליון הנוכחי מתמקד בנושא החברה הערבית בישראל ומערכת הבחירות לכנסת ה-22, בחירות אשר התקיימו ב-17 בספטמבר 2019. ארבע המפלגות הגדולות בחברה הערבית (חד"ש, רע"מ, בל"ד ותע"ל) הקימו מחדש את "הרשימה המשותפת", אחרי שהתמודדו בשתי רשימות בבחירות לכנסת ה-21 שנערכו ב-9 באפריל 2019. הקמתה מחדש של הרשימה המשותפת הביאה את הייצוג הערבי בכנסת ה-22 לרמת הייצוג שהייתה בכנסת ה-20 – 13 ח"כים.

גיליון זה כולל שני מאמרים. המאמר הראשון של ד"ר אפרים לביא, ד"ר מורסי אבו מוך, ח'דר סואעד וד"ר מאיר אלרן, מתבסס, בין היתר, על דיון שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב ב-5 נובמבר 2019 בנושא: "החברה הערבית והבחירות לכנסת ה-22". הדיון נערך ביוזמת המכון למחקרי ביטחון לאומי ומרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום. תיעוד הדיון נמצא במרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום. המאמר הנוכחי מציג את השינויים בקרב המיעוט הערבי בישראל ואת השפעתם על ההשתתפות הפוליטית שלהם, מתייחס אל מדיניות ממשלות ישראל והשפעתה על הפוליטיקה הערבית, בוחן את שאלת לגיטימיות הקול הערבי והשותפות בקואליציה, ומתחקה אחר ההתקדמות על פני הרצף ביחסי הערבים עם המדינה.

המאמר השני נכתב על ידי ח'דר סואעד. הוא מציג את עיקרי הדברים ואת התובנות המרכזיות של המושב שהתקיים ב-30 ינואר 2020, במסגרת הכנס השנתי הבינלאומי ה-13 של המכון למחקרי ביטחון לאומי. כמקובל, הגיליון כולל גם רשימה של קישורים והפניות למידע עדכני אודות החברה הערבית בישראל. אלה מפנים אתכם לחומר חשוב העוסק בהשתלבות הציבור הערבי בחברה ובמשק בישראל, יחסי יהודים-ערבים, חינוך, תעסוקה, יזמות ועוד.

קריאה מהנה,

מערכת הדלים – אصداء

ח'דר סואעד, עורך

מאמרים

החברה הערבית והבחירות לכנסת ה-22

אפרים לביא, מורסי אבו מוך, ח'דר סואעד ומאיר אלרן

שינויים חברתיים והשפעתם על ההשתתפות הפוליטית של הערבים

החברה הערבית בישראל כיום הינה חברה הטרוגנית הנמצאת בתהליכי שינוי מהירים. קיימים בתוכה פערים מעמדיים, חברתיים וכלכליים ניכרים בין קבוצות שונות באזורים השונים. צמח מתוכה מעמד ביניים של אקדמאים ובעלי מקצועות חופשיים, יזמים ועצמאיים, וכן פוליטיקאים ברמה הארצית והמקומית. בני מעמד זה הם הגורמים המובילים בחברה הערבית בכיוון של השתלבות במדינה במישורים החברתיים, התרבותיים ולאחרונה גם הפוליטיים. למעמד הבינוני יש שאיפות וציפיות לרמת חיים גבוהה יותר לעצמו והוא חותר לחולל תמורה כוללת במצבה של החברה הערבית בישראל.

בחברה הערבית מתקיימות במקביל סתירות פנימיות. מצד אחד, ניכרת עלייה ברמת החיים, קיים שיפור ניכר ברמת ההשכלה, התעסוקה וההכנסה של הפרט והמשפחה, כל אלה התורמים בעשור האחרון להשתלבות ברמה האישית: יותר ויותר תושבים ערבים משתלבים כיחידים בכלכלה בתחומים שונים: בעבודה בבתי החולים, ברוקחות, בהיי-טק ועוד. מצד שני, מבחינת הקולקטיב, מסתמנת התדרדרות נמשכת: העדר פיתוח מספיק בישובים הערביים, מחסור בבנייה ציבורית, מחסור בקרקע ובעיית דיור חריפה, וכן אתגרים חריפים של פשיעה ואלימות גואה, הפוגעים בביטחון האיש. בעיות אלו מביאות, בין היתר, לתופעת של הגירה מהישובים הערבים לישובים היהודים, במטרה לשפר את איכות החיים. לפי הערכות שונות כמה עשרות אלפי ערבים, יחידים ומשפחות, מתגוררים כיום בישובים יהודים כמו כרמיאל, נהריה, נצרת עלית, באר שבע ואילת. בנוסף לכך, בעלי מקצועות חופשיים כמו רופאים, מהנדסים, רוקחים ועורכי דין, מקימים את משרדיהם ופועלים בערים היהודיות. תופעות אלו מקדמות תהליך בו מתפתחת חברה משותפת מבחינה גיאוגרפית, המחזקת בהדרגה את תחושת השותפות והרצון בהשתלבות. הולכים ונוצרים מרחבים משותפים ליהודים ולערבים, המביאים לשיתוף פונקציונאלי במרחב הציבורי. בה בעת החברה הערבית היא מקוטבת והולכים ומתחדדים בתוכה המתחים הפנימיים על רקע פערים מעמדיים, חברתיים וכלכליים.

התפתחות מעמד הביניים השפיעה על התרבות הפוליטית של החברה הערבית: היא תרמה ליצירת פלורליזם פוליטי ולבחירה במודע של רוב האזרחים הערבים בגישה של השתלבות במרקם הישראלי, במקביל לתביעה להסדרת מעמדם כקולקטיב בעל אינטרסים לאומיים בתוך המערכת הפוליטית והתרבותית הישראלית. המשמעות המעשית של גישה זו היא חתירה פעילה להשתתפות פוליטית קולקטיבית, כדי לשנות את המבנה הפוליטי הקיים ולהשתתף בעיצובו של מבנה חדש שייצר שוויון זכויות אזרחי וחלוקת משאבים מאוזנת. אחת התוצאות הבולטות של גישה זו הינה האסטרטגיה בה בחרה המנהיגות הערבית לצורך צבירת כוח פוליטי, בדמות הקמת הרשימה המשותפת על ידי איחוד

כוחות של ארבע הרשימות הערביות בכנסת (חד"ש, רע"ם, בל"ד ותע"ל) והליכה ברשימה אחת בבחירות לכנסת ה-20 (2015) וה-22 (אפריל 2019) ואלה הצפויות לכנסת ה-23 (מרץ 2020).

להתפתחויות אלה יש השפעה ישירה על היחס של המיעוט הערבי למדינה ועל ההשתתפות בפוליטיקה הישראלית. מדובר בתהליך רב ממדי מתמשך של הבניית חברה חדשה, במסגרתו מתקיים קשר בין התהליכים החברתיים הפנימיים בקרב הציבור הערבי לבין הפעילות הפוליטית הכלל ארצית. תהליכים אלה משתקפים, בסופו של דבר, בעמדות הפוליטיות כלפי המדינה, בשיעורי ודפוסי ההצבעה בבחירות הכלליות, ולהבדיל, בתופעות של ניכור ובדלנות מצד אחרים עד כדי החרמה של הבחירות לכנסת.

מדיניות ממשלות ישראל והשפעתה על הפוליטיקה הערבית

למדיניות שנוקטות ממשלות הימין כלפי האוכלוסייה הערבית במדינה השפעות ברורות על הפוליטיקה הערבית. מדיניות זו מתאפיינת בשנים האחרונות בדו-ממדיות: מצד אחד, השקעה ניכרת ב"שילוב כלכלי עמוק" של הפרט (כמו, למשל, הרחבת מעגלי התעסוקה, כולל בחברות ההיי-טק) במגמה להגיע לרמה גבוהה של שוויון. מגמת השילוב נובעת מהיגיון נאו-ליברלי ורצון להגביר את פוטנציאל הצמיחה הכלכלית של ישראל ובכך להציג מציאות חיובית (גם) כלפי הערבים; ומצד שני, הדרה פוליטית ותרבותית של הקולקטיב הערבי והדרתו מהמרחב הציבורי. מבחינת ממשלות הימין, שני צדיה של מדיניות זו משלימים אחד את השני ואינם סותרים. טבועה בה ההנחה שההשתלבות הכלכלית והקצאת המשאבים לכך (כמו תכנית החומש 922) יספקו את החברה הערבית וימנעו התנגדות של הציבור היהודי.

למדיניות זו יש השפעה ישירה על היחס של החברה הערבית למדינה ועקב כך גם על מאפייני ההשתתפות שלה בפוליטיקה הישראלית. סוציולוגים בכירים, ביניהם פרופ' סמי סמוחה ופרופ' עזיז חידר, מעריכים כי דווקא על רקע מדיניות ההדרה הפוליטית והתרבותית ודברי הסתה שמשמיעים מנהיגי הימין כלפי הערבים במדינה, מתחזקת והולכת מגמת הישראליות שלהם. ההסבר נעוץ בכך שהתקפות הימין דוחפות את הערבים לחשוב על קיומם כחלק מהמדינה, ולא בכיוון של ניכור ובדלנות. התוצאה היא שבניגוד לציפייה שתחול ירידה בנטייה של הציבור הערבי להעניק לגיטימציה למדינה, למשל על רקע "חוק הלאום", רוב בחברה הערבית מוכן כיום להכיר בזכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית, ומרוצה מאוד מכך שהוא חי בה ואינו חלק מהמזרח התיכון הערבי.

פרופ' סמי סמוחה טוען כי במקביל לכך מאובחנת מגמת הקצנה בחברה הערבית כלפי המדינה. זאת, על-פי סקר שערך במחצית 2019 (ממצאי הסקר טרם פורסמו) בו באה לביטוי מגמת הרחבה במתן לגיטימציה לשימוש באלימות כאמצעי של מחאה פוליטית לשם הכרה בזכויות הערבים וקידום האינטרסים שלהם. הסבר אפשרי לכך הוא שככל שהערבים משתלבים יותר בחברה ובכלכלה, יש בקרבם נכונות פוחתת להשלים עם תופעות הקיפוח ועל כן, השימוש באלימות להשגת מטרות הוא דרך פעולה ראויה בעיני חלקם. נראה אפוא שאפשר למצוא התאמה בין קבלת המדינה כלגיטימית, לבין מתן לגיטימציה לשימוש באלימות, לא במישור הלאומי בהקשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני, כבעבר, אלא כמאבק פנימי על זכויותיהם האזרחיות, כתושבי המדינה וכקולקטיב ערבי.

ההערכה המסתמנת כי יש אולי בכוחם הפוליטי הפוטנציאלי של הערבים להביא להפלת שלטון הימין, שהביא לדידם לריקון מתוכן של אזרחותם, דרבנה רבים בחברה הערבית להשתתף בבחירות והביאה לגידול ניכר בשיעור הצבעתם בבחירות לכנסת ה-22. ניכר היה, שרוב בציבור הערבי תולה תקוות לזכות בייצוג פוליטי בכנסת שיחולל שינוי במציאות חייו במדינה. תרמו לעידוד ההצבעה הבטחות ראשי הרשימה המשותפת כי יתמקדו בכהונתם בכנסת בנושאי פנים, כמו בריאות, חינוך, דיור, תעסוקה, ומיגור האלימות והפשעה. זאת, על פי סדר העדיפויות המובהק של רובם.

תופעת החרמת הבחירות וההימנעות מהצבעה

עם כל זאת, החרמת הבחירות אינה תופעת שוליים בציבור הערבי: שליש מהמשתתפים הערבים בסקר שערך פרופ' סמי סמוחה (במחצית 2019) תמכו בהחרמת הבחירות. סיבות ההחרמה, לרוב, הן אידיאולוגיות - לאומיות ודתיות. החרמת הבחירות באה לביטוי בבחירות לכנסת ה-21 ביתר שאת בהשוואה לעבר, וכללה גם מסע מאורגן שקרא לציבור לא להשתתף בהצבעה בבחירות. יחד עם זאת, נראה שאין תכלית ממוקדת להחרמה זו, מעבר להסבר של מוביליה שהם אינם מוכנים לשתף פעולה עם הדמוקרטיה הישראלית "המזויפת". העלייה בתופעת ההחרמה שיקפה אז, לדעת סוציולוגים, גם את הקיטוב המעמיק בחברה הערבית: בין אלה הדוגלים בהחרמה לבין רבים יותר בציבור המעוניינים באינטגרציה חברתית ובהשתלבות בפוליטיקה הישראלית.

בצד ההחרמה ניכרה תופעה של הימנעות מהצבעה (במיוחד לכנסת ה-21), על רקע פסימיות בציבור הערבי לגבי מידת האפקטיביות של הצבעתו. פסימיות זו נבעה מהמעמד המודר של הערבים ומפלגותיהם בפוליטיקה הישראלית במשך שנים רבות, וחוסר יכולתם להשפיע על ההכרעות וההתפתחויות ברמה הלאומית, גם כאשר הגיעו להישג של 13 מנדטים (בכנסת ה-20). הציבור הושפע אז מעמדות הליכוד וכחול-לבן (לקראת הבחירות לכנסת ה-21) אשר שללו בפומבי שיתוף-פעולה פוליטי עם הערבים בכנסת: הליכוד הכריז כי אינו מעוניין בקואליציה עם ערבים, ואילו כחול-לבן דחתה אפשרות להישען על גוש חוסם ערבי. מצד שני, ההודעה של המפלגות הערביות שהן אינן מעוניינות להיות חלק מהקואליציה וישקלו אם להוות גוש חוסם (או לא) – התפרשה בציבור הערבי כאילו נציגיהם ויתרו מלכתחילה על האפשרות להשפיע על תהליכי קבלת החלטות. במצב עניינים זה, ונוכח הפיצול בייצוג המפלגתי, אכן נרשמה ירידה בשיעור השתתפות של הערבים בבחירות לכנסת ה-21 (אפריל 2019).

המצב היה שונה לקראת הבחירות לכנסת ה-22 (ספטמבר 2019), כאשר המפלגות הערביות התאגדו שוב ברשימה משותפת. ראש הרשימה הצהיר שהחברה הערבית בשלה להיות שחקן משפיע בפוליטיקה הישראלית ולתרום את תרומתה להחליף את שלטון הליכוד - לכינון אלטרנטיבה שלטונית לגוש הימין ולהגנה על ההישגים והערכים הדמוקרטיים בישראל. דברי ההסתה של הימין במערכת הבחירות נגד הערבים (כולל סוגיית הצבת המצלמות בקלפיות), דחף את הציבור הערבי להשתתף בבחירות, מתוך תחושה של "מאבק על הבית" ועל הקיום שמתחיל להיות בסכנה.

שאלת לגיטימיות הקול הערבי והשותפות בקואליציה

מסע הבחירות שניהלו ראשי הרשימה המשותפת לכנסת ה-22, התאפיין בהתלהבות ולווה בתחושות של תקווה שהפעם קיים סיכוי להשפיע על המפה הפוליטית בישראל. ברם, תקוות הציבור הערבי והרשימה המשותפת שמפלגות השמאל-מרכז יהיו בשלות לשיתוף פעולה פוליטי עם הערבים, במיוחד לאור שיחזור ההישג של 13 מנדטים, נכזבו לאחר הבחירות. שאלת הלגיטימיות של הקול הערבי והשותפות הפוליטית בקואליציה ממשלתית התחדדה במהלך הדיונים שנערכו לאחר הבחירות בין הרשימה המשותפת לכול-לבן ועמדה למבחן – אך לא בהצלחה.

כך, בעוד החברה והמערכת הפוליטית הערבית מבקשות לאמץ את כללי המשחק ולהשתלב בפוליטיקה הישראלית כגורם לגיטימי המייצג חמישית מאוכלוסיית ישראל, עמדות הרוב בציבור היהודי ובמפלגות הימין והמרכז ביטאו רתיעה משתוף פעולה פוליטי עם הרשימה המשותפת. מבחינת הנהגת הימין העמדה היא ברורה ונחרצת: אין לחזור לדוגמה של ממשלת יצחק רבין ולאפשר למרכז-שמאל להגיע לשלטון בעזרת הערבים. מכאן הדה-לגיטימציה המובהקת של החברה הערבית והדרת נבחריה הפוליטיים.

דה-לגיטימציה זו נחלה הצלחה בכך שהרתיעה גם את מחנה המרכז מלשתף פעולה עם הרשימה המשותפת, גם במחיר של ויתור על האפשרות להקים ממשלה. יחד עם זאת, בתוך מחנה המרכז ממשיך להתקיים הוויכוח בסוגיה זו, ששיאו היה בהזמנת ראש הרשימה המשותפת לנאום בהפגנה של גורמי האופוזיציה. נראה כי בתוך כחול-לבן ישנם גורמים המצדדים בשיתוף-פעולה עם הרשימה המשותפת ודוחפים להכשיר בדרך זו או אחרת מהלך בכיוון זה. ראשי כחול-לבן נועדים עם איימן עודה, ראש הרשימה המשותפת, ובוחרים עימו אפשרויות שונות. לדברי עודה, חלק מבכירי כחול לבן היו מעוניינים לאחר הבחירות האחרונות שהרשימה המשותפת תהווה גוש חוסם כדי לאפשר הקמת ממשלת מיעוט, אלא שחברים אחרים במפלגה טרפו זאת.

בהקשר זה מסבירים מנהיגים פוליטיים מהימין והמרכז, שהם אינם מתנגדים לערבים ככאלה, אלא לגישתם הלא ציונית. הסברים מסוג זה נתפסים על-ידי הציבור הערבי כאמירה גזענית, שכן גם החרדים אינם ציונים ובכל זאת הם כשרים ומוזמנים להשתלב בקואליציה.

נראה כי בתוך החברה הערבית, וגם בשמאל הישראלי, טרם החל שיח פוליטי משמעותי בנוגע ללגיטימיות של הקול הערבי ועדיין לא נבחנו אסטרטגיות אפקטיביות להשיג את המטרות הפוליטיות המשותפות להם ובעיקר להחליף את שלטון הימין. כך למשל, אינטלקטואלים ואנשים מבני המעמד הבינוני בחברה הערבית, נוטים לטעון שהבעיה של זכויות אדם, ובתוך כך שלילת הלגיטימיות של הקול הערבי, היא בעיה של היהודים וקשורה לשאלה האם הם רוצים להיות חברה צודקת או חברה גזענית.

כיום ישנה תמיכה רק בקרב חלקים לא גדולים בציבור היהודי, במרכז-שמאל, הרואה את הקול הערבי כלגיטימי ומוכן לתמוך בשותפות פוליטית עם הערבים בכנסת. בצד זאת נעשים ניסיונות בקרב ארגוני חברה אזרחית יהודים וערבים (דוגמת 'עומדים ביחד'), לייצר מודלים של שותפות יהודית-ערבית

מלמטה, מתוך כוונה שהדבר יוביל לתמיכה בפוליטיקאים שירצו להקים בבוא היום מבנים פוליטיים יהודים-ערבים יותר משמעותיים.

סיכום: המשך התקדמות על פני הרצף ביחסי הערבים עם המדינה

ניתן להבחין כי בבחירות לכנסת ה-22 התקיימו שני סוגים של הצבעות מקבילות בקרב הערבים: האחת, הצבעה מעמדית שבבסיסה הרצון להשתלב בחברה, בכלכלה ובתהליכי קבלת ההחלטות במדינה; והשנייה, הצבעת מחאה נגד שלטון הימין, מתוך רצון לחולל מהפך שלטוני במדינה. אלה תרמו לשיעורי ההצבעה הגבוהים, יחסית, בבחירות אלה שהעידו על כך שהרצון בחברה הערבית להעמקת ההשתתפות בהווה הפוליטית הישראלית ממשיך להתחזק.

המשך קיומה של הרשימה המשותפת ודבקות בסדר יום חברתי-כלכלי אזרחי העונה על רצון וצורכי הציבור הערבי, וכן הצבת מתמודדים שיהיה ביכולתם לפנות לכל שכבות החברה, בדגש על הדור הצעיר ולזכות באמונם – כל אלה עשויים להביא למיצוי גדול יותר של הפוטנציאל האלקטוראלי של הציבור הערבי לכנסת ה-23. זאת, גם אם לא יהיה בו, כנראה, כדי לשנות לחיוב, באופן משמעותי, את משקלם הפוליטי של הנבחרים הערביים.

יש לזכור שחברי הכנסת הערביים ונציגי הציבור שותפים בשנים האחרונות יותר ויותר בתהליכים של קבלת החלטות, במיוחד בנושאים שקשורים לחברה הערבית. המדיניות הפרגמטית של הרשימה המשותפת, המובילה קו לאומי ערבי-פלסטיני תוך שהיא דוגלת בהשתלבות הערבים בחברה ובכלכלה הישראלית - מהווה בסיס לשיתוף פעולה בין המנהיגות הערבית לבין מוסדות המדינה וחלק לא מבוטל מקרב הפקידות הממשלתית הבכירה לצמצום ממדי אי-השוויון האזרחי, ולקידום השתלבות הערבים בתחומי החיים השונים.

הדבר מוכיח שנמשכת התנועה קדימה, על פני הרצף ביחסי הערבים עם המדינה: בין המאמץ להישרדות ושמירה על הקיים בנקודות ההתחלה, ההשתלבות הגוברת והולכת במרקמי החיים השונים בשנים האחרונות, על אף הקשיים הרבים, ועד לשאיפה להגיע לחברה משותפת שוות זכויות. כך, על אף ההחרפה שחלה בעשור החולף ביחסי המדינה והציבור היהודי עם החברה הערבית, משקלם של תהליכי ההשתלבות של הערבים בחברה בישראל נותר המרכיב המכריע המשפיע על יחסם למדינה. תהליכים אלה העמיקו בשנים האחרונות בתחומי החיים השונים והעובדה היא ששתי החברות, היהודית והערבית, מקיימות קשרי גומלין בתחומים רבים ומנהלות שגרת חיים המושתתת על אינטרסים הדדיים. שילוב פוליטי של אזרחי ישראל הערבים גם במוקדי הכוח וקבלת ההחלטות במדינה, יעמיק את תחושת שייכותם ואחריותם למדינתם, בלי לפגוע בזוהתם התרבותית והקהילתית, ותשרת את האינטרס הלאומי של ישראל, בין אם יושג פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני ובין אם לאו.

על קברניטי המדינה להכיר בכך שהדרך להפיכת החברה הערבית למנוע צמיחה עבור המשק הישראלי, מחייבת התרחקות מאפליה ומהדרה ממוסדת על רקע אתני. הדבר כרוך ביישום תכניות החומש, בגיבוש תכנית חומש שנייה על בסיס לקחי ההצלחה והכישלונות של הראשונה, ויישום הרפורמה

בתחום הקרקעות והבנייה באופן שיהלום את מאפייניה וצרכיה של החברה הערבית. לא פחות מכך חשוב להביא לשינוי האווירה והיחס של הנהגת המדינה והציבור היהודי כלפי המיעוט הערבי. נדרש לאמץ חזון וראייה כוללת ביחס לסגירת הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית ולהשגת השתלבות חברתית, כלכלית ופוליטית מלאה של הערבים במדינה, כאזרחים שווי זכויות וחובות. זה לא רק חזון כלכלי חשוב, אלא מדיניות נכונה וצודקת שתחזק ערכית ומעשית את המרקם המדינתי בישראל ותגביר את היציבות החברתית והפוליטית בה.

"הציבור הערבי בישראל - השתלבות מול התבדלות":

סיכום המושב בכנס השנתי הבינלאומי ה-13 של המכון למחקרי ביטחון לאומי

ח'דר סואעד

ביום השני של הכנס השנתי הבינלאומי ה-13 של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), אשר התקיים באוניברסיטת תל אביב בין 28-30 בינואר 2020, נערך דיון בנושא "הציבור הערבי בישראל - השתלבות מול התבדלות", בהנחיית ד"ר מאיר אלרן, ובהשתתפות ד"ר מוחמד אל-נבארי (יוזם חברתי ולשעבר ראש המועצה המקומית חורה בנגב), פרופ' מוחמד עיסאווי (מייסד וראש מכללת אל-קאסמי בבאקה אל-גרביה) וגב' עולא נגימי-יוסף (מנהלת שותפה של פרויקט קהילות בטוחות של יוזמות קרן אברהם). להלן יוצגו עיקרי הדברים מהמושב ואח"כ התובנות המרכזיות ממנו.

עיקרי הדיון

בשנים האחרונות ניכרת מגמה ברורה וגוברת בקרב האזרחים הערבים להשתלבות בחברה הישראלית. אך אתגרים וחסמים ניכרים עומדים בפני מימוש מגמה זו הלכה למעשה. ממשלות ישראל לדורותיהן זנחו ואף הפלו לרעה את המיעוט הערבי. ממשלת ישראל בהחלטה 922 מדצמבר 2015 אף הודתה בכך באופן פומבי ורשמי. מנגד, המנהיגות הערבית התאפיינה בחمولתיות, שבטיות, מסורתיות, שמרנות. מאפיינים אלה פגעו בקידום החברה הערבית ועיכבו מאוד את תהליך ההשתלבות בחברה הישראלית. חסם נוסף בפני ההשתלבות היא הציפייה לתוצאות מהירות, בצד ספקנות בחברה הערבית מחד גיסא, והעדר יזמות ונכונות מספקת לנטילת סיכונים בקרב משרדי הממשלה מאידך גיסא.

הפריצה לקראת ההשתלבות התרחשה במקרים רבים בזכות גישה מנהיגותית שונה, על בסיס מודעות בקרב החברה הערבית למצב הרעוע הקיים, אומץ להתעמת אתו ולקחת אחריות עליו ולפעול בשיתופי פעולה למען שינויו. ארגוני חברה אזרחית משותפים ערבים - יהודים ושיתופי פעולה בין ארגונים משני המגזרים, כמו גם התגייסותם של פילנתרופים, שיחקו תפקיד מרכזי בשיפור המצב ברשויות ערביות ובשירותים שהן מספקות, כמו גם בעידוד תהליכי ההשתלבות בחברה הישראלית. החסמים בפני ההשתלבות לא נעלמו. המנהיגות הערבית ברובה עדיין בעלת אופי מסורתי, שמרני ואף פטריארכלי, ולא תמיד מאפשרת תהליכי השתלבות פנימיים של נשים ושל קבוצות מוחלשות בתוכה; הממשלה לא עשתה עדיין מספיק למען קידום השתלבות הערבים; והיחסים בתוך המשולש של ממשלה, רוב ומיעוט – עדיין רחוקים ממה שנדרש. לשם האצת ההשתלבות נדרשת פרו-אקטיביות, נטילת אחריות, ושיתוף פעולה בין כל הצדדים. המשך התיקו הפוליטי והשלכותיו הממשליות יוצר גם הוא חסם ניכר ונמשך.

חמש תובנות מרכזיות מהמושב

1. **מצב ההשתלבות ואתגריה:** ההשתלבות של האזרחים הערבים והחברה הערבית בתוך החברה הישראלית נמצאת במגמה חיובית, כתוצאה משינויים בקרב חלק ממנהיגות החברה הערבית, בעיקר בשלטון המקומי ובקרב החברה האזרחית, וכן תודות לשיתופי פעולה של ארגוני חברה אזרחית שנכנסו לחלל שהותירה המנהיגות המסורתית והממשלה. גם במדיניות הממשלה ניכר שינוי חשוב, בעיקר בכל הקשור לתחום ההשתלבות הכלכלית, בזכות תכנית החומש על בסיס החלטת הממשלה 922 מדצמבר 2015, אשר מטיבה עם הציבור הערבי. הצפייה היא שלאחר תום תקופת התכנית הראשונה היא תימשך בדמות תכנית חדשה, ממשיכה, עם הדגשים אקטואליים, על פי לימוד הלקחים החיוביים והשליליים של מימוש התכנית הראשונה, ובדגש להתייחסות בונה להתמודדות אפקטיבית עם הפשיעה והאלימות הפושה בחברה הערבית.
2. **מה ממשלת ישראל צריכה לעשות למען המשך והאצת מגמת ההשתלבות?** על הממשלה ליטול אחריות ראשית על שיפור מצב אזרחי ישראל הערבים, מתוך תפיסה של שוויון אזרחי כבסיס לשילוב בכל התחומים, תוך הבנה שזה יביא לתפוקות חיוביות לחברה כולה ולמדינת ישראל. יש צורך ביוזמות ממשלתיות בתחומי החיים השונים (חינוך והשכלה גבוהה, תעסוקה, ביטחון אישי וקהילתי, בריאות) שיביאו תועלת לחברה הערבית ולמדינה. יוזמה זו צריכה לבוא לידי ביטוי מעשי נרחב בשלב ב' המצופה של תכנית החומש.
3. **מה המנהיגות הערבית צריכה לעשות למען המשך והאצת מגמת ההשתלבות?** המנהיגות הערבית צריכה להתמקד בתחום ההשתלבות בחברה הישראלית, ולהציבה כמטרה הראשונה על סדר יומה. זאת, בצד מאמצים להכשיר עתודה של מנהיגות מקומית, משוחררת ממגבלות השבטיות ותרבות הניהול המסורתית. כמו כן, היא צריכה להגביר את נטילת האחריות על מצבה, להתנהג בפרו-אקטיביות, ובשיתופי פעולה עם הממשלה, ועם ארגוני חברה אזרחית, למען תכנון וביצוע תהליכים אסטרטגיים לקידום תהליך ההשתלבות. זאת, על ידי השקעה בחינוך, השכלה גבוהה, תעסוקה, שיפור השירותים המוניציפליים, קידום ושילוב נשים בחברה, וכן בביטחון האישי והקהילתי. במסגרת זו יש תפקיד מכריע למנהיגות המקומית, שבמקרים רבים כבר הוכיחה יכולות ניכרות, גם אם גם כאן עוד ארוכה הדרך.
4. **הבדואים בנגב:** האזרחים הבדואים בנגב נמצאים במצב הקשה ביותר מבין כל האוכלוסיות בארץ מבחינת הכנסה לנפש, אבטלה, בריאות, רווחה ושאר תחומי החיים. זאת, כתוצאה מהזנחה כפולה רבת שנים – של הממשלה מצד אחד ושל המנהיגות המקומית מצד שני. זו לא דאגה להיות חלק מהשינוי בחברה הישראלית. משרדי הממשלה ספקנים ביחס לסיכויי הצלחת השינוי בחברה הבדואית, ואינם מצטיינים ביוזמות מערכתיות ובנטילת סיכונים כמו המגזר הפרטי או ארגוני החברה האזרחית. למען שינוי מוצלח, צריך תכנון מבוסס על חשיבה תהליכית ואסטרטגית, וראייה לפיה כמו שהנגב הוא העומק האסטרטגי של מדינת ישראל, כך החברה הבדואית היא העומק האסטרטגי של הנגב.

5. **המאבק בתופעות האלימות והפשעה בחברה הערבית:** כדי להצליח בכך הנושא צריך להיות ממוקם גבוה בסדר העדיפות הלאומי. אם לא כך יהיה, התופעה עלולה להתפתח ולגדול, לגרום נזקים קשים לחברה הערבית ולמדינה, תוך צפייה לגלישה של האלימות אל עבר החברה היהודית. נדרשת אחריות ממשלתית, אקטיביות של המשטרה וגם אחריות של המנהיגות הערבית. יש לגבש תכנית לאומית מתוקצבת לנושא חיוני זה, רצוי במסגרת תכנית החומש השנייה.

[לצפייה בסרטון המושב ביוטיוב – נא ללחוץ כאן.](#)

[לצפייה בריאיון עם פרופ' מוחמד עיסאווי במהלך הכנס – נא ללחוץ כאן.](#)

קובץ מידע על החברה הערבית בישראל

עורך: ח'דר סואעד

דו"חות ומחקרים

- **מדד הייצוג 2019:** הרדיו מוביל על הטלוויזיה, השידור הציבורי על המסחרי. דו"ח 2019 של ממד הייצוג, מיזם מתמשך בשיתוף ובמימון עמותת סיכוי, ויחד עם חברת יפעת מחקרי מדיה, בודק מדי שבוע את אחוז הייצוג של האוכלוסייה הערבית בתוכניות החדשות והאקטואליה בערוצים המרכזיים בישראל. [לקריאה – לחצו כאן](#)
- **הלמ"ס: הערבים ותושבי הפריפריה חיים פחות וחולים הרבה יותר.** לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תוחלת החיים הנמוכה ביותר נרשמה באום אל-פחם (79); תוחלת החיים של יהודים גבוהה משל ערבים. [להודעת הלמ"ס – לחצו כאן](#); [לכתבה בכלכליסט – לחצו כאן](#)
- **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019.** הדו"ח השנתי של המכון הישראלי לדמוקרטיה על מצב הדמוקרטיה בישראל, כולל שני חלקים מרכזיים: ישראל בעיני אזרחיה והדמוקרטיה הישראלית בהשוואה בינלאומית. בראש צוות המחקר עמדה פרופ' תמר הרמן. הדו"ח יצא לאור בדצמבר 2019. [לקריאה – לחצו כאן](#)
- **שותפות בין קהילות ערביות ויהודיות לבניית חברה משותפת – מודל גבעת חביבה,** מחבר: ד"ר רן קוטנר, דצמבר 2019. [לקריאה – לחצו כאן](#)
- **ממדי העוני והפערים החברתיים.** "דו"ח העוני" 2018 של המוסד לביטוח לאומי אשר פורסם ב- 31.12.2019. [לקריאת הדו"ח – לחצו כאן](#)
- **אוכלוסיית ישראל בפתחה של שנת 2020.** הודעת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מיום 31.12.2019. [לקריאה – לחצו כאן](#)
- **מיגור הפשיעה והאלימות ביישובים הערביים.** נייר עמדה והמלצות לממשלה של יוזמות אברהם, 5.10.2019. [לקריאת המסמך – לחצו כאן](#)
- **פערים בין מרכז לפריפריה – נתונים נבחרים מתוך דוח פני החברה מס' 11.** [לקריאת הודעת הלמ"ס מיום 2.10.2019 – לחצו כאן](#)

חינוך

- **הפערים בהישגים בין תלמידים ערבים לתלמידים יהודים בהישגים בבחינות הבגרות.** סקירה של אגף המדען הראשי במשרד האוצר. [לקריאה – לחצו כאן](#)
- **ייצוג והנכחה של החברה הערבית בחומרי לימוד.** נייר מדיניות של עמותת סיכוי לקידום שוויון אזרחי. ממיפוי שערכה עמותת "סיכוי", במקצועות הלימוד - לשון, מתמטיקה, גיאוגרפיה, מדעים ואנגלית, עלה כי החברה הערבית מודרת מספרי הלימוד. על פי המיפוי, אין ייצוג של דמויות ערביות

או מקומות ערבים בשם או בדימוי, פרט לספרי גאוגרפיה, שם ישנה נוכחות של החברה הערבית בהקשר לנושאים הנלמדים. מתוך 16 ספרי לימוד בשנת הלימודים האחרונה בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, אין נוכחות של ערבים והחברה הערבית בספרי הלימוד. מתוך 1,112 דוגמאות, בהן שמות של דמויות ויישובים, יש שלושה שמות ערביים בלבד ואין התייחסות למועדים החשובים בחברה הערבית. [לקריאה – לחצ/י כאן](#)

- **הסטודנטים הערבים מוותרים על האקדמיה הישראלית.** על תופעת הסטודנטים הערבים אזרחי ישראל הלומדים בחו"ל בכלל ובאוניברסיטאות בשטחי הרשות הפלסטינית בפרט. בתוך עשור זינק פי 10 מספר הסטודנטים הישראלים ברש"פ. 55% מהסטודנטים באוניברסיטה האמריקאית בג'נין הם ערבים-ישראלים, שמשלמים כ-30 אלף שקל בשנה כדי ללמוד שם רפואה, רוקחות והנדסה. [לקריאת הכתבה בדה-מרקר – לחצ/י כאן](#)

- **המיזם של אינטל: לימוד תכנות בבתי ספר ערביים.** ענקית השבבים האמריקאית ועמותת יד ביד, המפעילה מסגרות חינוך דו-לשוניות בישראל, תרגמו לאחרונה את תוכנת סקראץ' לערבית. התוכנה מיועדת ללמד ילדים בבתי ספר יסודיים לתכנות. נוסף לכך, החלו עובדים של אינטל ללמד תלמידים בבתי הספר בהתנדבות. עד כה כבר חמישה בתי ספר בארץ אימצו את הפרויקט, ובאינטל מקווים כי מוסדות לימוד נוספים יצטרפו אליו. [לקריאה – לחצ/י כאן](#)

תעסוקה ויזמות

- **דו"ח הגיוון התעסוקתי לשנת 2018.** דו"ח של משרד המשפטים המתייחס למצב הגיוון התעסוקתי במשרד, כולל התייחסות לעובדים ערבים במשרד. [לקריאה – לחצ/י כאן](#)

מינויים

- **ד"ר סאמר חאג'-יחיא נבחר ליו"ר החדש של בנק לאומי.** ב-30 ביוני 2019, נבחר ד"ר סאמר חאג'-יחיא, בן 49, תושב טייבה, לתפקיד יו"ר בנק לאומי, והוא האזרח הערבי הראשון לעמוד בראש בנק בישראל. מאז 2014 הוא חבר דירקטוריון בנק לאומי (הדירקטור הערבי הראשון באחד מהבנקים הגדולים); הוא שימש חבר בוועדות שונות של הבנק. בעבר, היה מרצה ב-MIT, באוניברסיטת הרווארד, באוניברסיטה העברית ובמרכז הבינתחומי הרצליה, וכן היה בכיר בפידליטי השקעות האמריקאית, חבר מליאת המלי"ג, ודירקטור חיצוני בקבוצת המזון שטראוס. [כתבה בדה-מרקר](#); [כתבה בכלכליסט](#); [כתבה בגלובס](#). [לפרשנות על תקורות הזכויות שהמינוי ניפץ – לחצ/י כאן](#); [על האתגרים המקצועיים המחכים לחאג'-יחיא – לחצ/י כאן](#); [על הבשורה שהמינוי מביא לחברה הערבית – לחצ/י כאן](#)